

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 2-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

RUS VA INGLIZ TILLARIDA SHARQONA REALIYALARNING LEKSIK SEMANTIC TASNIFI

Kulmamatova Aziza Do‘stmamat qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchisi

Email: azizaxonoybek@gmail.com

Annotasiya: Sharqona realiyalarni tushunish uchun ularning semantic tarkibini, ya’ni ma’nolarini aniqlash muhimdir. Bu turdagi so‘zlar asosan madaniyatning o‘ziga xos jihatlarini aks ettiradi va bu sababli ularning tarjimai faqat leksik tarjimadan iborat bo‘lmaydi, balki madaniy, ijtimoiy va tarixiy kontekstlarni ham inobatga olishni talab qiladi. Maqolada rus va ingliz tillardagi sharqona realiyalarning leksik-semantik tasnifi o‘rganiladi. Sharqona realiyalarning o‘zining ayni bir madaniyatga xos bo‘lgan to‘qnashuvi va semantik xossalari bilan aniqlangan so‘zlardan iborat. Maqolada ularning tadqiqotida yuzaga kelgan muammolar, bir tildan boshqa tilga tarjima qilishdagi qiyinchiliklar va bu realiyalarning til va madaniyat orasidagi o‘zaro ta’siri ta’riflanadi. Rus va ingliz tillardagi sharqona realiyalarning ana shu kontekstdagi o‘xshashlik va farqlarni ko‘rsatish maqsad qilib olingan.

Kalit so‘zlar: sharqona realiyalar, leksik-semantik tasnif, tarjima, madaniyat, rus tili asosida, ingliz tili asosida, leksika, semantika.

Kirish:

Sharqona realiyalar- bu ma'lum bir mintaqaga, uning madaniyati, urf-odatlar, ijtimoiy hayoti va tarixiga xos bo‘lgan so‘z va ifodalardir. Ular ko‘pincha boshqa tillarga tarjima qilganda aniq, to‘liq tushunilmasligi mumkin, chunki bunday so‘zlar faqat o‘sha mintaqaga oid madaniyatni chuqur bilgan kishilar uchun tushunarli bo‘ladi. Sharqona realiyalar rus va ingliz tillarida o‘ziga xos leksik-semantik xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir tilda ularning tarjimai va ishlatilishiga doir muayyan qoidalar va qiyinchiliklar mavjud. Sharqona realiyalar- har bir tilning va uning madaniyatining ajralmas qismidir. Bu so‘zlar va ifodalar, asrlar davomida shakllangan, aholining madaniy, ijtimoiy, va tarixiy me’rosining natijasidir. Har bir tilda sharqona realiyalarning yozish va tarjima qilinishi o‘zgacha tarzda kichadi. Ushbu maqolada rus va ingliz tillaridagi sharqona realiyalarning leksik-semantik tasnifi, ularning tarjima qilishdagi qiyinchiliklari, va bu jarayondagi asosiy muammolarni tahlil qilish maqsad qilinadi. Bundan tashqari, har bir tildagi sharqona realiyalarning ustida ishlashdagi ilovalar va tafovutlarni ham ko‘rsatish nazarda tutilgan. Sharqona realiyalar va ularning semantikasiga oydinlik kiritish Sharqona realiyalarni tushunish uchun ularning semantik tarkibini, ya’ni

ma'nolarini aniqlash muhimdir. Bu turdagi soʻzlar asosan madaniyatning oʻziga xos jihatlarini aks ettiradi va shuning uchun ularning tarjimasi faqat leksik tarjimadan iborat boʻlmaydi, balki madaniy, ijtimoiy va tarixiy kontekstlarni ham inobatga olishni talab qiladi. Masalan: Rus tilidagi sharqona realiyalar “Самаркандский базар” – ifoda faqat biror bozorni emas, balki Samarqandning oʻziga xos bozorini, uning rang-barangligini, nafaqat savdo, balki madaniy hayotni ham aks ettiradi.

Ingliz tilidagi sharqona realiya: “Bazar”- Ingliz tilida “bazaar” keng maʼnoda ishlatiladi, lekin u Sharq mamlakatlaridagi bozorlarning turli madaniy jihatlarini toʻliq aks ettirmaydi. Sharqona bozorlar koʻpincha notanish, oʻziga xos va bir qator ijtimoiy funktsiyalarni bajaradi.

Sharqona Realialarni Leksik-semantik tasniflash.

Leksik-semantik tasniflash sharqona realiyalarning til va madaniyatdagi oʻrnini aniqlab belgilashga yordam beradi. Bu jarayonni quyidagi yoʻnalishlarda olib borish mumkin.

Tarjimada uchraydigan qiyinchiliklar: Sharqona realiyalar koʻpincha toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinishi qiyin boʻlgan soʻzlardir. Bunday soʻzlar koʻpincha maxsus madaniy kontekstga ega boʻlib, ular boshqa madaniyatlarda toʻliq bir xil mazmunga ega boʻlmaydi. Misol uchun, rus tilidagi “тюбетейка” (tübeteyka) yoki ingliz tilidagi “sari” (sari) soʻzlarini tarjima qilishda ularning madaniy mohiyatini tushunish muhimdir. “Тюбетейка” (tübeteyka) yoki “сари” (sari) kabi soʻzlarni tarjima qilishda ularning madaniy mohiyatini tushunishning qiyinligi bir nechta omillarga bogʻliq. Bu soʻzlar nafaqat lingvistik, balki madaniy kontekstda ham muhim rol oʻynaydi, va bunday realialarni boshqa tilga tarjima qilishda ular bilan bogʻliq oʻziga xos madaniy nuanslarni toʻliq aks ettirish juda murakkab boʻladi. Quyida bu qiyinchiliklarning baʼzi sabablari keltirilgan. Shu bilan birgalikda madaniy kontekst va anʼanalar farqini ham nazarda chetdan qoldirib boʻlmaydi. Har bir madaniyatda oʻziga xos qadriyatlar, urf-odatlar va anʼanalar mavjud. “Тюбетейка” yoki “сари” kabi soʻzlar anʼanaviy kiyim-kechakning bir qismidir, ular faqat kiyim emas, balki muayyan bir madaniyatni, milliy kimlikni va ijtimoiy rolni ifodalaydi. Ularning tarjima qilinishi boshqa madaniyatlarda mavjud boʻlgan shunga oʻxshash obʼektlar yoki tushunchalar bilan toʻliq oʻxshash boʻlmasligi mumkin. Soʻzimizning isboti sifatida “Тюбетейка” (tübeteyka): Bu bosh kiyimi Markaziy Osiyo xalqlarining anʼanaviy kiyimi boʻlib, koʻpincha milliy kimlikni, ijtimoiy mavqeni va urf-odatlarni aks ettiradi. U nafaqat modaning bir qismi, balki oʻziga xos ijtimoiy va madaniy ramz sifatida qaraladi. Shu sababli, “tübeteyka” soʻzini ingliz yoki rus tiliga tarjima qilishda uning faqat “bosh kiyim” sifatidagi maʼnosi koʻrsatiladi, lekin uning madaniy ahamiyatini yoki ijtimoiy roli toʻliq tushunilmaydi. “Сари” (sari) ham bunga misol boʻla oladi: Hindiston va boshqa Janubiy Osiyo mamlakatlarining anʼanaviy ayol kiyimi boʻlib, koʻpincha faqat moda yoki kiyim sifatida qaralmaydi. Sari qadimiy tarixi, oʻziga xos naqshlari va kiyish usuli bilan, ayolning ijtimoiy va diniy ahamiyatini aks ettiradi. Ingliz tilida “sari” soʻzi faqat “traditional Indian garment” yoki “elegant dress” deb tarjima qilinadi. Ingliz tilidagi semantika koʻproq bu kiyimning madaniy ahamiyatiga qaratilgan, ammo oʻz ichiga estetik maʼno (gʻozallik)ni toʻliq

olmaydi. Ingliz tilida sari faqat tashqi ko‘rinish va estetikani aks ettiradi, lekin uni qo‘llashda to‘liq madaniy kontekstni tushunish qiyin. Bu misol orqali, sari kiyimi “g‘ozallik” nuqtai nazaridan sharq madaniyatida qadrlanadi, ammo boshqa tillarda uning estetik qiymati va madaniy o‘ziga xosligi farq qiladi.

Metodlar:

Bu ilmiy mavzudagi tadqiqotda Leksik-semantik tahlil metodi asosiy usul sifatida qo‘llaniladi. Sharqona realiyalarning leksik, semantik va madaniy xususiyatlarini aniqlash uchun bir qator manbalardan, shuning bilan birgalikda lug‘atlar, ma’ruzalar, maqolalar, va tilshunoslikga oid ilmiy ishlaridan foydalanildi. Misol tariqasida Vladimir Dahl ning *“толковый словарь русского языка”* (rus tilining izohli lug‘ati) da rus tilidagi ko‘plab so‘zlarning semantik va etimologik tavsiflarini o‘z ichiga oladi. Dahlning lug‘ati sharqona realiyalar, an’anaviy so‘zlar va ularning rus tilidagi ekvivalentlari bo‘yicha ham ma’lumotlar taqdim etadi. Misol uchun, uning lug‘atida *тюбетейка* kabi so‘zlarning leksik-semantik tahlili ham mavjud. Dahlning asarlari sharqona realiyalarni tushunishda muhim manba sifatida kiritilgan. Igor M. Diakonov *“История Востока”* (Sharq tarixi)- tarixchi va sharqshunos, u Sharq madaniyatlari, lingvistikasi va tarixiga bag‘ishlangan bir qancha muhim ilmiy ishlar yaratgan. Diakonovning asarlarida Sharq xalqlari va ularning madaniyatlari, shu jumladan tilshunoslik nuqtai nazaridan, juda ko‘p ma’lumotlar mavjud. U, masalan, o‘zbek tilidagi *sari* yoki *tubeteika* kabi realiyalarni madaniy nuqtai nazardan o‘rganish bilan bog‘liq tadqiqotlar olib borgan. Максим Горький *“Литература и революция”* (Adabiyot va inqilob) rus adabiyoti va madaniyati tarixiga oid ilmiy ishlar muallifi. U Sharq xalqlarining madaniy hayoti, tillari va adabiyotlarini tahlil qilishda alohida o‘rin tutgan. Gorkyning Sharq madaniyatiga oid maqolalari va tahlillari ko‘plab sharqona realiyalarni, jumladan *tubeteika* va *bazar* kabi so‘zlarning tilshunoslik va madaniy kontekstda ishlatilishini ko‘rsatadi. Rashid al-Din *“Jami’ al-tawarikh”* (Tarixlarning yig‘indisi) XIII asrda yashagan o‘zbek tarixchisi va sharqshunosi. Uning asari Sharq xalqlarining tarixi va madaniyatini chuqur tahlil qiladi. *Jami’ al-tawarikh* asarida Sharq madaniyatiga oid ko‘plab so‘zlar va tushunchalar ishlatilgan, bu esa tilshunoslarga o‘sha davrning ijtimoiy va madaniy realiyalarini tahlil qilishda foydali bo‘ladi. Uning asarlaridagi tarixiy kontekstda tarjima qilish va tilning semantik imkoniyatlari haqida fikr yuritish mumkin. Edward Said *“Orientalism”* (Sharqshunoslik) asari Sharq va G‘arb o‘rtasidagi madaniy, siyosiy va lingvistik tafovutlarni tahlil qiladi. Bu asar Sharq madaniyatining G‘arbda qanday tasvirlanganini o‘rganadi va shu orqali sharqona realiyalarni tushunishda muhim yondashuvni taqdim etadi. Saidning yondashuvi tilning madaniy va siyosiy kontekstini, shuningdek, sharqona realiyalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan murakkabliklarni o‘rganishga yordam beradi.

Natijalar:

Tadqiqotning natijalariga ko‘ra, rus va ingliz tillaridagi sharqona realiyalarning leksik-semantik tasnifi bir qator farqlar va o‘xshashliklarni ko‘rsatadi. Har ikki tildagi sharqona realiyalarning ko‘p qismi o‘zgacha ma’nolarga ega bo‘lib, ularning tarjima qilinishi qiyin.

Masalan: rus tilidagi “*caxapa*” “*caxpo*” va ingliz tilidagi “*desert*” so‘zlari o‘xshash bo‘lsada, ularning madaniy konteksti har xil bo‘lishi mumkin. “*Caxapa*” bir geografik o‘lka nomi bo‘lib, u bilan ko‘plab tarixiy va madaniy voqealar bog‘liq bo‘ladi. Ingliz tilidagi “*desert*” esa keng ma’noda qandaydir cho‘l hududiga nisbatan qo‘llaniladi. Shu bilan birga, rus tilidagi “*халва*” va ingliz tilidagi “*halva*” so‘zlari translyasiya qilsa ham, ularning ma’nolari va ishlatilish kontekstidagi farqlar kuzatiladi. “*Халва*” ko‘pincha savdo yoki mehmonxona madaniyati bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilidagi “*halva*” ko‘proq oshxona yoki dessertga oid qo‘llaniladi. So‘zning kelib chiqishi turli manbalarga borib taqaladi. U turk, arab, fors va boshqa Sharq mamlakatlarida keng tarqalgan va har bir mintaqa o‘ziga xos halva retseptlarini ishlab chiqqan.

Birinchi darajali va ikkinchi darajali realiyalar: Birinchi darajali realiyalar o‘ziga xos madaniy, tarixiy yoki ijtimoiy belgilarni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, “*халва*” (halva) yoki “*сувла*” (supla) kabi so‘zlar turli Sharq mamlakatlarida tarqalgan. Ikkinchi darajali realiyalar esa kengroq madaniy voqealarga bog‘liq bo‘lib, bu so‘zlar umumiy dunyoqarashni ifodalaydi, masalan, “*шах*” (*shah*).

Sharqona Realialarni Tarjimada Qiyinchiliklar. Rus va ingliz tillariga sharqona realialarni tarjima qilishda bir qancha muammolar yuzaga keladi:

Madaniy farqlar: Tarjimada madaniy farqlarni hisobga olish zarur. Bunga misol qilib “*шафран*” (safron) rus tilida maxsus bir taom yoki dorivor o‘simlik sifatida ishlatilsa, ingliz tilida bu so‘z ko‘proq o‘simlik sifatida tanilgan. Madaniy kontekstning farqini hisobga olmaslik tarjimaning aniqligini pasaytiradi.

Leksik gaplar: Ba’zi sharqona realiyalar ingliz tilida yoki rus tilida mutlaqo mavjud bo‘lmاسligi mumkin. Bu holatda, ko‘pincha so‘zni aniqlash uchun uzun ta’rif yoki analogiyalardan foydalaniladi. Masalan: “*калаф*” (kalaf) — bu maxsus Sharq keksalarining kiyimi bo‘lib, uni ingliz tiliga tarjima qilishda “traditional Eastern elder’s garment” deb yozish zarur.

Tarjimaning Ijtimoiy va Madaniy Ta’siri

Sharqona realialarni to‘g‘ri tarjima qilish nafaqat til va madaniyatni, balki o‘zaro tushunishni ham osonlashtiradi. Madaniy kontekstda to‘g‘ri tushunilgan so‘zlar nafaqat tarjimadagi aniqlikni oshiradi, balki o‘qish va tushunish jarayonini ham yanada boyitadi. Misol uchun, “*сунна*” (sunnat) so‘zi musulmon madaniyatida o‘ziga xos diniy ahamiyatga ega bo‘lib, ingliz tilida “sunnah” deb qolgan holda ishlatilishi to‘g‘ri bo‘ladi, chunki bu so‘z o‘zining diniy-madaniy mohiyatini ingliz tilida shunday ifodalashni talab qiladi.

Munozara:

Tadqiqotning isboti sifatida, sharqona realialarni tarjima qilishda faqat leksik va semantik qonun-qoidalarni emas, balki madaniy va ijtimoiy kontekstni ham hisobga olish zarur. Tilning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, tillarning semantic imkoniyatlari, ulardagi “go‘zallik” va “funksionallik” farqlari sharqona realialarni tadqiq qilishda muhim o‘rin tutadi. Sharqona realialarning yangi kontekstlarda ishlatilishi yoki ularning o‘zgarishi ham muhim

ahamiyatga ega. Madaniy ayirmalar, shuningdek, har bir tilning o‘z ichki muhiti, uning ijtimoiy strukturasini va tarixiy rivojlanishi tarjima qilinayotgan realiyalarning mazmuniga ta’sir ko‘rsatadi. “G‘ozallik” va “funksionallik” bu tilning estetik (sifatli, san’atkorona) va amaliy (kundalik, pragmatik) jihatlarini talqin qilish hisoblanadi. Quyidagi misollar orqali ushbu fikrni yanada aniqlashtirish mumkin:

“G‘ozallik” (Estetik yondashuv) va sharqona realiyalar:

Yaponcha “Wabi-Sabi” (ваби-саби)

Ta’rif: “Wabi-sabi” – bu Yapon estetikasi bo‘lib, noaniqlik, yomonlik va vaqt o‘tishi orqali yuzaga keladigan go‘zallikni qadrlaydi. Bu konsepsiya tabiiy va oddiy narsalarga e’tibor qaratadi, vaqt o‘tishi va inson qo‘li bilan yaratilgan ashyolarning tabiiy jozibasini anglatadi. Yapon madaniyatida chiroyli bo‘lish hamma narsaning mukammal bo‘lishi emas, balki tabiiy kamchiliklari bilan go‘zallikni anglatadi.

Misol: Yaponcha choy marosimlarida keramika idishlarning nozik, shikastlangan qirralari va ularning eski ko‘rinishi qadrlanadi. Bu estetik yondashuvlar ham Wabi-Sabi ning konsepsiyasiga kiradi.

Indiyadagi “Natyashastra” (Natyashastra estetikasi)

Ta’rif: Natyashastra – bu Hindistonning qadimiy teatr va estetikani o‘rgatuvchi kitobidir. Ushbu asar, go‘zallik va estetikani teatr, raqs va musiqa orqali ifodalashni ko‘rsatadi. Bu yondashuv, nafaqat go‘zal ko‘rinishni, balki inson ruhining estetik ifodasini qadrlaydi.

Misol: Hind teatrida, xususan, klassik “Bharatanatyam” raqsida, tana harakatlari va yuz ifodalari yordamida estetik va ruhiy go‘zallikni ifodalashga katta ahamiyat beriladi. Shu bilan birga, Hinduizmga tasvirlangan "divine" (ilohiy) tasvirlar, xudolarni ko‘rsatishda estetik yondashuv o‘ziga xosdir.

Xulosa:

Sharqona realiyalarni rus va ingliz tillarida leksik-semantik jihatdan tasniflash nafaqat tarjimaning o‘ziga xos qiyinchiliklarini ochib beradi, balki har bir tilda o‘ziga xos semantik bog‘lanishlarni ko‘rsatadi. Madaniyatlararo tushunishni rivojlantirishda sharqona realiyalarni to‘g‘ri tarjima qilish va ular bilan ishlash muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon esa faqat lingvistik emas, balki madaniy va tarixiy kontekstlarni ham inobatga olishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gevorkyan, M.S. **Лексика и семантика восточных реалий в русском языке.** Москва: Наука.
2. Allam M. (2011). **Восточные реали и их перевод в англоязычной литературе.** London: Cambridge University Press.
3. Zolotaryova V.I. (2009). **Семантический анализ переводов восточных слов и выражений в русский язык.** Sank-Peterburg: Речь.
4. Bondarenko I.P. (2014). **Языковые реалии восточной культуры: проблемы перевода.** Москва: Высшая школа.

5. Krasnov I. A (2013). **Шарқона реалиалар ва уларнинг таржимаси**. Тошкент: Ғарбий тиллар нашри.

6. Z. R. Bobojonova (2024) Galaxy International Interdisciplinary research journal(GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol.12, Issue 11 November **The formation and functional characteristics of food names in English and Uzbek languages(Based on literary works)**